

**До спеціалізованої вченої ради
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(вулиця Січових Стрільців, 52А, м. Київ, 04053)**

РЕЦЕНЗІЯ

**кандидата педагогічних наук, доцента кафедри педагогіки,
адміністрування, спеціальної освіти та соціальної роботи ННІМП ДЗВО
«Університет менеджменту освіти»
Волотовської Тетяни Павлівни
на дисертаційне дослідження Кузів Оксани Орестівни
«Управління розвитком громадянського самоствердження учнівської
молоді в закладі загальної середньої освіти», поданого на здобуття
наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – Освітні,
педагогічні науки**

1. Актуальність теми дисертаційного дослідження

Дисертаційна робота Кузів Оксани Орестівни присвячена актуальній, теоретично значущій і практично затребуваній проблемі управління розвитком громадянського самоствердження учнівської молоді в закладі загальної середньої освіти. Обрана тема перебуває на перетині педагогіки, теорії виховання, освітнього менеджменту, громадянської освіти, психології розвитку особистості та сучасної управлінської практики закладу освіти.

Актуальність дослідження істотно посилюється умовами повномасштабної війни, у яких українська школа виконує не лише освітню, а й громадянсько-консолідувальну, ціннісно-орієнтаційну та безпекову функції. Саме заклад загальної середньої освіти стає одним із ключових інституційних середовищ, де формується громадянська ідентичність, національна свідомість,

відповідальність, готовність до суспільної участі, волонтерства, демократичної взаємодії та захисту цінностей незалежної України.

Наукова доцільність теми визначається тим, що у практиці закладів освіти громадянське виховання часто реалізується як сукупність окремих заходів, тоді як громадянське самоствердження учнівської молоді потребує цілісної, довготривалої, керованої та діагностично забезпеченої системи. Дисертантка слушно зміщує дослідницький акцент із традиційного заходового підходу на управлінську логіку: визначення мети, суб'єктів, умов, технологій, діагностики, моніторингу та корекції результатів.

Отже, тема дисертації є своєчасною, відповідає сучасним суспільним і державним пріоритетам, має безпосереднє значення для оновлення змісту управлінської діяльності керівників закладів загальної середньої освіти та розвитку демократичної культури шкільного середовища.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Наукові положення дисертації є достатньо обґрунтованими, оскільки спираються на міждисциплінарну джерельну базу, комплекс методологічних підходів, логічно вибудований науковий апарат і результати педагогічного експерименту. У роботі використано системний, особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний, аксіологічний, середовищний, гуманістичний, суб'єкт-суб'єктний, партисипативний та безпековий підходи, що відповідає складності досліджуваного феномену.

Важливо, що дисертантка не обмежується декларативним описом громадянського виховання, а розробляє критеріально-рівневий і кваліметричний інструментарій, який дає змогу перевести якісний педагогічний феномен у систему вимірюваних показників. Це істотно підсилює доказовість роботи, оскільки дозволяє простежити динаміку громадянського самоствердження учнівської молоді до і після впровадження структурно-функціональної моделі.

Обґрунтованість висновків забезпечується також репрезентативністю емпіричної бази: педагогічний експеримент охопив шість закладів загальної середньої освіти, контрольну й експериментальну групи, учнів-лідерів учнівського самоврядування, педагогічних працівників, батьків і представників управлінських команд. Використання принципу тріангуляції даних підвищує надійність результатів, оскільки оцінювання не зводиться до одного джерела інформації.

Методи математичної статистики застосовано для підтвердження достовірності динаміки. Наявність стартової еквівалентності контрольної та експериментальної груп, подальше порівняння результатів і встановлення статистично значущих відмінностей дають підстави вважати, що висновки дисертації є належно аргументованими.

3. Наукова новизна одержаних результатів

Наукова новизна дисертації полягає насамперед у тому, що проблема громадянського самоствердження учнівської молоді розглянута не лише як виховна чи психолого-педагогічна, а як управлінська проблема розвитку закладу загальної середньої освіти. Такий ракурс є продуктивним, оскільки дозволяє осмислити громадянське становлення учнів як результат цілеспрямованого управлінського забезпечення, а не випадкового набору виховних практик.

До найбільш значущих результатів наукової новизни слід віднести авторське уточнення змісту поняття «управління розвитком громадянського самоствердження учнівської молоді в закладі загальної середньої освіти». У запропонованому тлумаченні поєднано управлінський, розвитковий, особистісний, громадянський і середовищний виміри, що робить дефініцію достатньо цілісною та придатною для подальшої операціоналізації.

Важливим науковим результатом є виокремлення п'яти структурно-змістових компонентів громадянського самоствердження учнівської молоді:

когнітивного, ціннісно-ідентифікаційного, емоційно-мотиваційного, діяльнісного та рефлексивного. Така структура охоплює знання, цінності, мотивацію, реальну громадянську дію й самоаналіз, тобто відображає повний цикл переходу від обізнаності до свідомої, відповідальної та рефлексивної громадянської поведінки.

Окремої позитивної оцінки заслуговує розроблена структурно-функціональна модель управління розвитком громадянського самоствердження учнівської молоді, що охоплює концептуально-цільовий, теоретико-методологічний, суб'єктно-управлінський, змістово-технологічний, організаційно-педагогічний та діагностико-результативний блоки. Модель має системний характер, оскільки поєднує мету, методологічні засади, суб'єктів управління, зміст, технології, умови реалізації, моніторинг і результат.

Новизну становить також розроблення критеріального апарату оцінювання управлінської діяльності, у якому виокремлено ціннісно-мотиваційний, когнітивно-компетентнісний, організаційно-діяльнісний та результативно-моніторинговий критерії з наскрізним партисипативним виміром. Це дає змогу оцінювати не тільки стан громадянського розвитку учнів, а й якість управлінських дій, що забезпечують цей розвиток.

4. Теоретичне значення дисертаційної роботи

Теоретичне значення дисертації полягає в розвитку наукових уявлень про сутність, структуру й механізми громадянського самоствердження учнівської молоді в умовах сучасного закладу загальної середньої освіти. Авторка послідовно доводить, що громадянське самоствердження не може бути зведене до рівня громадянських знань, патріотичних декларацій чи участі в окремих заходах. Це інтегральне особистісне утворення, яке передбачає ціннісну визначеність, ідентифікаційну належність, внутрішню мотивацію, практичний досвід громадянської дії та здатність до рефлексії.

Значущим є те, що в роботі здійснено теоретичне розмежування споріднених понять: громадянське самоствердження, громадянськість, громадянська компетентність, громадянська ідентичність, національно-патріотичне виховання, соціальна активність. Таке розмежування допомагає уникнути термінологічного дублювання та формує підґрунтя для самостійного використання поняття громадянського самоствердження в теорії управління освітою.

Дисертація розширює теоретичні засади освітнього менеджменту, оскільки показує керівника закладу освіти як системоутворювального суб'єкта громадянсько орієнтованої виховної політики. У роботі доведено, що директор і управлінська команда мають не лише адмініструвати виховний процес, а й конструювати ціннісно насичене, психологічно безпечне, діяльнісно орієнтоване та партисипативне середовище.

Теоретично продуктивним є поєднання національного і міжнародного контекстів громадянської освіти. Авторка інтегрує ідеї особистісно орієнтованого виховання, педагогіки партнерства, демократичної культури, розподіленого лідерства, активного громадянства, громадянської участі та рефлексивного управління. Це дозволяє розглядати запропоновану модель як відкриту, адаптивну й придатну до використання в різних типах закладів освіти.

5. Практичне значення результатів дослідження

Практичне значення дисертації є вагомим і безпосередньо пов'язане з управлінською практикою закладів загальної середньої освіти. Розроблена структурно-функціональна модель може бути використана керівниками ЗЗСО, їхніми заступниками, педагогічними колективами, класними керівниками, органами учнівського самоврядування, батьківськими спільнотами та органами управління освітою.

Практична цінність роботи полягає в тому, що авторка пропонує не лише загальні рекомендації, а й конкретний технологічний інструментарій: соціальне проєктування, симуляційні практики, дебати, волонтерські ініціативи, учнівське самоврядування, цифрові інструменти громадянської участі, дебрифінг, супервізійні та рефлексивні практики. Такі інструменти дають змогу перевести громадянське виховання з площини декларацій у площину реального досвіду учнів.

Особливу практичну значущість мають авторські продукти: Всеукраїнська освітня гра «Орбіта громадянськості», навчальна програма галузевого гуртка «Школа громадянської мужності», історико-патріотичний проєкт «Вартові України». Їх можна розглядати як дієві засоби формування громадянської суб'єктності, лідерства, відповідальності, командної взаємодії, національної ідентичності та готовності учнів до суспільно корисної діяльності.

Розроблений діагностичний інструментарій, зокрема анкети, матриці, критерії, показники, рівневі характеристики та кваліметричні процедури, може бути використаний для внутрішнього моніторингу виховної діяльності закладу освіти, самооцінювання управлінської команди, планування стратегії розвитку школи, оцінювання ефективності учнівського самоврядування та громадянсько орієнтованих проєктів.

Матеріали дисертації можуть бути впроваджені у програми підвищення кваліфікації керівників закладів освіти, учителів, педагогів-організаторів, класних керівників; у розроблення регіональних програм громадянського та національно-патріотичного виховання; у діяльність центрів професійного розвитку педагогічних працівників.

6. Аналіз структури та змісту дисертації

Дисертація має логічну структуру, що відповідає завданням дослідження: анотація, список опублікованих праць, зміст, перелік умовних позначень, вступ,

три розділи, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаних джерел і додатки. Така структура дає змогу послідовно розгорнути авторську логіку: від актуалізації проблеми та теоретичного аналізу — до розроблення моделі, її методологічного забезпечення, експериментальної перевірки та практичних рекомендацій.

У вступі переконливо обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, наукову новизну, практичне значення, апробацію та публікації. Мета дослідження сформульована коректно й відповідає темі: теоретико-методологічне обґрунтування та експериментальна перевірка результативності структурно-функціональної моделі управління розвитком громадянського самоствердження учнівської молоді в ЗЗСО. Завдання логічно конкретизують мету і задають структуру подальшого викладу.

Важливо, що вступ не лише окреслює загальну актуальність, а й фіксує суперечності, які зумовили вибір теми: між суспільним запитом на активного громадянина та збереженням авторитарних управлінських практик; між потребою учнів у реальному соціальному досвіді та переважно теоретичним характером громадянської освіти; між потенціалом цифрових інструментів і недостатнім їх використанням; між теоретичним обґрунтуванням проблеми і браком технологічного забезпечення.

У першому розділі розкрито теоретичні основи управління розвитком громадянського самоствердження учнівської молоді в закладі загальної середньої освіти. Розділ має вагому теоретичну насиченість, оскільки поєднує аналіз філософських, психолого-педагогічних, соціологічних і управлінських джерел. Авторка розглядає історико-наукову генеалогію понять «управління», «розвиток», «самоствердження», «громадянськість», «громадянське самоствердження», що створює широку концептуальну базу дослідження.

Позитивним є те, що у першому розділі авторка не обмежується реферативним викладом джерел, а поступово вибудовує власну позицію.

Розкрито, що громадянське самоствердження є не лише внутрішнім особистісним процесом, а й соціально значущою практикою, яка потребує відповідного управлінського середовища. Це дозволяє логічно перейти до авторської дефініції досліджуваного феномену.

Окремо слід відзначити порівняльний аналіз вітчизняного й зарубіжного досвіду. У роботі показано, що міжнародні підходи до громадянської освіти орієнтуються на активну участь, демократичну культуру, критичне мислення, соціальну відповідальність і практики залучення учнів до прийняття рішень. Ці положення органічно співвіднесено з українськими освітніми потребами воєнного та повоєнного часу.

Другий розділ є методологічним ядром дисертації. У ньому обґрунтовано наукові підходи, методи, принципи, критерії, показники й рівні розвитку громадянського самоствердження учнівської молоді, а також розроблено структурно-функціональну модель управління цим процесом у ЗЗСО.

Сильною стороною розділу є системність моделі. Її блоки взаємопов'язані і відображають повний управлінський цикл: цілепокладання, методологічне забезпечення, визначення суб'єктів управління, добір змісту й технологій, створення організаційно-педагогічних умов, діагностика результатів та корекція управлінських рішень. Така побудова дозволяє уникнути фрагментарності й забезпечує практичну відтворюваність моделі.

Методологічно цінним є кваліметричний підхід до оцінювання рівня громадянського самоствердження. Вагові коефіцієнти компонентів відображають науково обґрунтований баланс між знаннями, цінностями, мотивацією, діяльністю і рефлексією. Особливо виправданим є акцент на ціннісно-ідентифікаційному та діяльнісному компонентах, оскільки саме вони демонструють перехід від обізнаності до особистісної позиції та практичної громадянської дії.

Третій розділ присвячено експериментальній перевірці результативності структурно-функціональної моделі. Організація педагогічного експерименту є загалом переконливою: виокремлено констатувальний, формувальний і контрольний етапи; визначено контрольну та експериментальну групи; залучено різні категорії учасників освітнього процесу; застосовано комплекс діагностичних і статистичних методів.

Експериментальна частина заслуговує позитивної оцінки за багатосуб'єктністю: дослідження охоплює не тільки учнів, а й керівників, педагогів, батьків, управлінські команди. Такий підхід відповідає природі управлінської проблеми, адже громадянське самоствердження учнів формується в системі взаємодії школи, сім'ї, громади та управлінської культури закладу освіти.

Подані результати підтверджують ефективність розробленої моделі. Позитивна динаміка в експериментальних закладах зафіксована не лише на рівні поведінкових змін, а й на рівні ідентифікаційної ієрархії учнів, що є особливо важливим для оцінювання глибини педагогічного впливу. Статистичне підтвердження результатів надає дослідженню належної доказовості.

Висновки до розділів і загальні висновки узгоджені з поставленими завданнями та відображають основні наукові результати. Вони мають результативний характер: у них не просто повторено завдання, а зафіксовано, що розкрито, обґрунтовано, розроблено, визначено, перевірено та доведено.

Список використаних джерел є достатнім за обсягом і змістом. Він охоплює нормативно-правові документи, праці українських і зарубіжних дослідників із педагогіки, психології, освітнього менеджменту, громадянської освіти, теорії демократії, лідерства та розвитку особистості. Додатки мають прикладне значення, оскільки містять діагностичні й методичні матеріали, які забезпечують можливість відтворення запропонованого інструментарію у практиці закладів освіти.

7. Достовірність результатів дослідження

Достовірність результатів забезпечується комплексом взаємопов'язаних чинників. По-перше, дослідження має достатню теоретичну базу, у якій поєднано класичні й сучасні підходи до виховання, розвитку особистості, громадянської освіти та управління закладом освіти. По-друге, авторка застосувала комплекс теоретичних, емпіричних і статистичних методів, що відповідає характеру поставлених завдань.

По-третє, емпірична база охоплює різні типи респондентів і закладів освіти, що дає змогу уникнути одновимірного бачення проблеми. По-четверте, результати перевірено через порівняння контрольної та експериментальної груп, а також через математико-статистичні процедури. По-п'яте, практична апробація моделі у різних освітніх середовищах свідчить про її адаптивність і потенціал масштабування.

Значущим є встановлення прямого кореляційного зв'язку між якістю управлінської діяльності та рівнем сформованості громадянського самоствердження учнів. Це підтверджує центральну ідею дисертації: громадянський розвиток учнівської молоді не є лише наслідком змісту виховної роботи, а значною мірою залежить від управлінської культури, системності дій директора, партисипативності управління та наявності моніторингового супроводу.

8. Повнота викладу результатів у публікаціях

Основні результати дисертаційного дослідження належно апробовано й оприлюднено. У роботі зазначено, що основні наукові результати відображено у шести наукових працях: трьох статтях у наукових фахових виданнях України категорії «Б», одній публікації у колективній монографії, двох публікаціях у виданнях, що індексуються у міжнародних наукометричних базах Web of Science

та Scopus. Крім того, результати дослідження були представлені на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних заходах.

Тематика публікацій відповідає змісту дисертації: вони розкривають сутнісну структуру поняття громадянського самоствердження, методичний інструментарій управління його розвитком, роль професійної мобільності управлінської команди, значення педагогічного партнерства та колективної рефлексії. Це засвідчує достатню повноту оприлюднення результатів.

9. Дотримання академічної доброчесності та якість оформлення

Дисертація містить декларацію про те, що результати дослідження є власними, а використання ідей, результатів і текстів інших авторів супроводжується посиланнями на відповідні джерела. За результатами змістового аналізу рецензованої роботи можна констатувати, що авторка послідовно використовує наукові джерела, нормативні документи, емпіричні матеріали та власні результати. Остаточна технічна перевірка унікальності тексту належить до процедур закладу вищої освіти та разової спеціалізованої вченої ради.

Оформлення роботи загалом відповідає вимогам до дисертаційних досліджень: наявні всі основні структурні елементи, таблиці й рисунки використовуються для систематизації матеріалу, зміст відповідає логіці викладу, додатки доповнюють основний текст. Позитивним є те, що рисунки й таблиці виконують не декоративну, а змістову функцію: вони структурують нормативно-правову базу, понятійний апарат, модель, критерії, результати експерименту та методичні рекомендації.

10. Дискусійні положення, зауваження та побажання

Попри загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, окремі положення можуть бути предметом наукової дискусії та подальшого уточнення.

1. У підрозділі 1.2, зокрема на с. 42–43 та с. 57–58, доцільно чіткіше представити співвідношення понять «громадянське самоствердження», «громадянська компетентність», «громадянська ідентичність», «громадянськість» і «національно-патріотичне виховання». Бажано подати у вигляді узагальнювальної схеми або таблиці, де буде показано, яке поняття є базовим, яке — результативним, яке — структурним компонентом, а яке — засобом або умовою розвитку.

2. Діагностичний інструментарій є змістовним і практично корисним. Однак у підрозділі 3.1, с. 217–219, авторка подає відомості про пілотування, повторне тестування та експертне оцінювання діагностичного інструментарію. Водночас методичну переконливість роботи посилює винесення цих процедур в окремий підпункт або таблицю із зазначенням: кількості експертів, логіки пілотування, процедури перевірки надійності, показників валідності та способу узгодження змісту авторських анкет із п'ятьма компонентами громадянського самоствердження.

3. Історико-філософський і компаративний матеріал у підрозділах 1.2–1.3 є змістовним, однак окремі фрагменти на с. 43–52 та с. 73–83 варто ще чіткіше пов'язати з управлінською логікою дослідження. Доцільно після ключових історичних і теоретичних блоків показати, які саме управлінські висновки з них впливають для директора ЗЗСО, управлінської команди, організації середовища, моніторингу або партнерської взаємодії.

4. У підрозділах 3.2, зокрема в таблиці 3.2 та на с. 256–259, представлено результати експерименту за різними закладами й регіонами. Водночас перспективним є глибший порівняльний аналіз за віковими групами учнів, регіональними особливостями, типами закладів освіти, міським і сільським контекстом. Це дозволило б точніше визначити, які елементи моделі мають універсальний характер, а які потребують адаптації до конкретного освітнього середовища.

5. Контрольний зріз проведено у вересні–жовтні 2025 року, а в підрозділі 3.2 авторка слушно окреслює потребу лонгітюдного відстеження результатів. У подальших дослідженнях доцільно передбачити відтермінований контрольний зріз через 6–12 місяців після завершення формувального етапу. Це дозволило б оцінити не лише безпосередню результативність моделі, а й стійкість змін у громадянській активності, ідентичності та рефлексивності учнів.

6. У підрозділах 2.2 і 3.3, а також у додатку до проєкту «Вартові України», авторка звертається до цифрових інструментів, медіаграмотності й окремих етичних засад роботи з учнями. З огляду на активне використання цифрових платформ, доцільно розширити опис етичних, безпекових і медіаосвітніх аспектів управління громадянським самоствердженням у цифровому середовищі, зокрема щодо захисту персональних даних, протидії дезінформації, безпечної онлайн-комунікації та організації учнівської участі в дистанційному або змішаному форматі.

Зазначені зауваження не знижують загальної позитивної оцінки дисертації. Вони мають переважно дискусійний і рекомендаційний характер та можуть бути враховані авторкою в подальшій науковій роботі.

Загальний висновок

Дисертаційна робота Кузів Оксани Орестівни «Управління розвитком громадянського самоствердження учнівської молоді в закладі загальної середньої освіти» є самостійним, завершеним, актуальним і науково обґрунтованим дослідженням, у якому розв’язано важливе науково-практичне завдання — теоретично обґрунтовано, розроблено й експериментально перевірено структурно-функціональну модель управління розвитком громадянського самоствердження учнівської молоді в ЗЗСО.

Робота характеризується належним рівнем теоретичного узагальнення, методологічною цілісністю, практичною спрямованістю, доказовістю

експериментальних результатів, достатньою апробацією та можливістю впровадження отриманих результатів у практику управління закладами загальної середньої освіти. Дисертація має наукову новизну, теоретичне і практичне значення, а її результати можуть бути використані у системі післядипломної педагогічної освіти, діяльності керівників ЗЗСО, роботі педагогічних колективів, програмах громадянського та національно-патріотичного виховання.

Зміст дисертації відповідає спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки». За актуальністю, науковою новизною, теоретичною і практичною значущістю, ступенем обґрунтованості основних положень, достовірністю результатів та повнотою їх оприлюднення дисертаційна робота відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 зі змінами, наказу МОН України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», а її авторка - Кузів Оксана Орестівна - заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки.

Рецензент:

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, адміністрування, спеціальної освіти та соціальної роботи ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України

Тетяна ВОЛОТОВСЬКА